

Лілія Тимофеева

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6968-6587>
L.ju.t@ukr.net

УДК 343.211:172

ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ У СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА СТАШИСА

АНОТАЦІЯ. Кримінальне право як крайній засіб реагування на протиправну поведінку має забезпечувати безпеку та охорону основоположних прав і свобод людини (життя та здоров'я, честі та гідності, приватності, свободи слова та свободи пересування тощо). Зусилля законодавця повинні бути спрямовані на узгодження норм закону із цілісною гуманістичною концепцією, збалансовано та пропорційно спрямованою щодо суб'єктів кримінально-правових відносин (особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілого та третіх осіб).

Мета дослідження – сформулювати критерії пропорційного поводження у кримінальному праві, визначити непропорційність і негуманність застосування певних покарань і засобів реагування, враховуючи погляди академіка В. Сташиса та сучасні проблеми. Питання пропорційного поводження та реагування розглянуто в рамках гуманістичної парадигми та її збалансованої спрямованості на всіх суб'єктів кримінально-правових відносин. Докладно концепт гуманістичної парадигми розглянуто в попередніх роботах автора. Через призму цієї парадигми розглянуто концепт пропорційного реагування на поведінку особи та його взаємодію з принципами кримінального права. Також для досягнення мети використано концепт відповідності “тесту на пропорційність” та доповнено його складовою сприйняття засобів реагування суспільством.

У статті досліджено пропорційність у системі принципів кримінального права (зокрема гуманізму, законності, справедливості, доцільності тощо). Обґрунтовано необхідність і пропорційність гуманізації кримінального законодавства. Розкрито зміст пропорційності в частині покарань. Обґрунтовано, що політична доцільність і популізм порушують пропорційність і легітимність кримінального права.

Установлено, що при пеналізації необхідно керуватись тріадою європейських принципів “ефективність, пропорційність, стримувальний характер”. З'ясовано, що смертна кара є не тільки негуманним покаранням, а й непропорційним (у частині необхідності його застосування, достатності, відповідності легітимній меті), неефективним і не є стримувальним (враховуючи дослідження його застосування). Також не відповідають цим принципам безстрокові обмеження прав і свобод людини у зв'язку із вчиненням кримінального чи інших правопорушень.

Аргументовано, що кримінальне право має продовжувати збалансовано й розумно розширювати заохочувальні норми та альтернативні види покарань, не пов'язані з позбавленням волі (як складові гуманізації щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення із пропорційним збалансованим врахуванням інтересів інших суб'єктів кримінально-правових відносин).

Ключові слова: гуманізм; пропорційність; доцільність; легітимність; потерпілий; безпека; права людини.

Закони створені для того, щоб забезпечувати безпеку, охороняти та захищати фундаментальні права людини як соціальні цінності. З цієї точки відліку має виходити правотворча й правозастосовна діяльність держави. Після визначення загальних цінностей їх мають “прийняти” члени суспільства та держави, зрозуміти причину визначення саме цих цінностей, необхідності їхньої охорони та захисту. Визначення соціальних цінностей залежить від форми правління (Ш. Л. Монтеск’є), історичного періоду та його потреб. Для правової демократичної держави мають бути основоположними цінності справедливості, людяності, верховенства права та пропорційності як його складової. Також ці цінності мають бути сприйняті громадянами як власні.

У кожній директиві Європейського Союзу, яка стосується кримінального права (наприклад, Директиві (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 р. про кримінально-правову охорону довкілля та співвіднесено з відповідними положеннями чинного Кримінального кодексу України¹; Директиві (ЄС) 2024/1226 Європейського Парламенту та Ради від 24 квітня 2024 р. про визначення кримінальних правопорушень та покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу та про внесення змін до Директиви (ЄС) 2018/1673²; Директиві (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14 травня 2024 р. про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством³), йдеться про необхідність ефективних, стримувальних, пропорційних покарань за конкретні кримінальні правопорушення з метою охорони відповідних цінностей, які сприйняті як такі в ЄС.

Постає питання, як досягти реалізації цієї тріади принципів і чи можливо це шляхом побудови певної системи покарань та їх застосування? Теоретична значущість роботи полягає у виробленні нових підходів до розуміння пропорційного реагування та його складових. Практична значущість роботи полягає в можливості використання розроблених підходів до пропорційного реагування в практиці правозастосування (при призначенні покарання, застосуванні інших засобів кримінально-правового характеру тощо); використанні в навчальному процесі та подальших наукових розробках. Зазначене зумовлює актуальність дослідження та його важливість для подальшого розвитку кримінально-правової доктрини та її застосування на практиці.

Академік В. Сташис приділяв значну увагу дослідженню питань реалізації принципів кримінального права, кримінально-правової охорони люди-

¹ Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng>> (accessed 20.10.2025).

² Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj/eng>> (accessed 20.10.2025).

³ Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj/eng>> (accessed 20.10.2025).

ни тощо. Його дослідження використано в частині поглядів на гуманізацію кримінального права.

Ю. Баулін досліджує питання конституційних засад у кримінальному праві, зокрема при призначенні кримінального права⁴. Він, зокрема, приділяє увагу аналізу рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності смертної кари. Це рішення та питання пеналізації смертної кари розглянуто в контексті принципу пропорційності.

У роботі розвинено ідеї В. Тулякова в частині моделі ‘кримінально-правових відносин у тріаді “злочинець – потерпілий – держава”, що базуються на фундаментальних публічно-правових змінах та приматі прав людини⁵.

Для аргументування цінності життя будь-якої людини використано методологію соціального натуралізму на основі робіт О. Костенка⁶.

Використано наукові погляди на покарання та караність кримінального права України Ю. Пономаренка. Одна з останніх його робіт висвітлює новели кримінального законодавства, пов’язані з покаранням. Серед іншого вчений розглядає питання застосування штрафу як додаткового виду покарання (який може бути не передбачений у санкції статті) щодо осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, зокрема, пропорційність розміру призначеного штрафу тяжкості кримінального правопорушення⁷. Крім того, вчений аналізує питання пробаційного нагляду, позбавлення звання як нових видів покарань, проблеми, пов’язані з застосуванням арешту тощо.

М. Хавронюк досліджує питання дисциплінарної відповідальності за корупційні та пов’язані з корупцією правопорушення. Він зазначив, що має бути відповідність між правопорушенням і заходом дисциплінарно-правового впливу⁸. Це відображає сутність принципу пропорційності (співмірності, справедливості) та дає змогу розглядати пропорційність не тільки в частині покарань за кримінальні правопорушення, а й у частині дисциплінарних стягнень.

С. Шевченко ґрунтовно розглядає питання принципу пропорційності при криміналізації⁹. У цій статті розглянуто питання, які стосуються пеналізації та пропорційності цього процесу. Ми спирались на погляди вченої щодо розуміння пропорційності криміналізації, а також необхідності адек-

⁴ Ю Баулін, ‘Кримінальна відповідальність та покарання в рішеннях Конституційного Суду України: Тези виступу до круглого столу, присвяч. 80-річчю від дня народж. проф. С. С. Яценка (23 грудня 2016 р.)’, Баулін Ю, *Сягнувши вершини, продовжують путь...: (до 70-річчя від дня народження)* (О Петришин, В Бесчасний (уклад) ВАІТЕ 2023) 637–646.

⁵ V Tuliakov, ‘Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions’ [2024] 62(2) *International Annals of Criminology* 426–447. DOI: 10.1017/cri.2024.22.

⁶ Див: О Костенко, *Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони* (Петраш К. Т. 2019) 71; О Костенко, *У світлі соціального натуралізму (вибране)* (Паливода А. В. 2020) 811; О Костенко, “Нові очі” для нового часу (про соціальний натуралізм) (Терен 2022) 125.

⁷ Ю Пономаренко, *Новели у системі та видах покарань за КК України в умовах воєнного стану* (Ваіте 2025) 38.

⁸ М Хавронюк, *Дисциплінарна відповідальність за корупційні та пов’язані з корупцією правопорушення. Законодавство. Практика. Пропозиції* (Дакор 2025) 31.

⁹ С Шевченко, *Принцип пропорційності у криміналізації діянь* (Дакор 2024).

ватності (пропорційності) покарання ступеню тяжкості злочину згідно з науковою точкою зору Р. Бабанли, а також поглядами на питання призначення покарання А. Хильченко¹⁰. На думку Р. Бабанли, вимога пропорційності покарання має бути однією з загальних засад призначення покарання¹¹. Ця позиція у цій статті розширена також у частині інших засобів реагування на протиправну поведінку та їх пропорційність.

Водночас питання пропорційного реагування охоплює ширший спектр питань, ніж призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень та застосування засобів кримінально-правового характеру.

У статті запропоновано розглядати пропорційність через призму збалансованої спрямованої гуманізації, простежено взаємодію між ними та їх застосуванням у частині застосування смертної кари як виду покарання та безстрокових обмежень на осіб, у зв'язку із вчиненням ними правопорушень.

Мета дослідження – сформулювати критерії пропорційного поводження у кримінальному праві, визначити непропорційність і негуманність застосування певних покарань і засобів реагування, враховуючи сучасні умови.

Питання пропорційного реагування розглянуто в рамках гуманістичної парадигми та її збалансованої спрямованості на всіх суб'єктів кримінально-правових відносин. Докладно концепт гуманістичної парадигми розглянуто в попередніх роботах автора¹². Через призму цієї парадигми розглянуто концепт пропорційного реагування на поведінку особи та його взаємодію з принципами кримінального права. Також для досягнення мети використано концепт відповідності “тесту на пропорційність” та доповнено його складовою сприйняття засобів реагування суспільством.

В. Сташис неодноразово акцентує увагу на необхідності гуманізації відповідальності. Зокрема, аналізуючи Кримінальний кодекс України (далі – КК України)¹³ 2001 р., він пише: ‘Для нового КК характерною є поступова гуманізація системи покарань, що приводиться у відповідність до світових стандартів з урахуванням матеріальних можливостей держави’¹⁴. Він окремо зазначає про відсутність смертної кари серед видів покарань і пеналізацію громадських робіт та арешту. Тобто гуманізацію вчений розглядав як певний напрям, стратегію досягнення цілей кримінального права, зокрема його ефективності.

¹⁰ А Хильченко, ‘Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану’ [2024] 7 Юридичний науковий електронний журнал 373 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90>.

¹¹ Р Бабанли, *Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади* (Поліграф 2019) 418.

¹² Л Тимофєєва, *Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України* (Право 2020).

¹³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 20.10.2025).

¹⁴ В Сташис, ‘Основні новели нового Кримінального кодексу України’ [2003] 2–3(33–34) Вісник Академії правових наук України 614.

Також у рамках гуманізації вчений розглядає розширення заохочувальних норм у КК України. Він підкреслював розвиток такого інституту і перспективу його подальшого поширення¹⁵.

Заохочувальні норми дійсно розширюються, так само як і альтернативні види покарань, не пов'язані з ізоляцією. Зокрема, пеналізація пробаційного нагляду у 2024 р. стала таким кроком до поширення альтернативних видів покарань.

Про тенденції ширшого застосування заохочувальних норм і покарань не пов'язаних з ізоляцією зазначають і інші вчені. С. Мозол та інші відзначають стійку тенденцію кримінально-правової політики України до більш широкого застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань та звільнення від покарання¹⁶. І. Горбачова підкреслює поширення угод про примирення та визнання винуватості у кримінальних провадженнях та досліджує недоліки їх застосування¹⁷; О. Горох і С. Коломієць докладно досліджують засади звільнення від покарання за кримінальним правом України¹⁸.

Також слід відмітити одне з найпрогресивніших положень чинного КК України щодо визнання поряд з карою виправлення особи, а також запобігання подальшій кримінально-протиправній поведінці особи (ст. 50 КК України). У решті положень КК України ця ідея проходить червоною ниткою. Кара вже не розглядається як сенс покарання. Так само як не використовується концепція залякування. Сама система покарань (побудована від менш суворих покарань до більш суворих) змушує суддів розглядати спочатку менш суворі покарання для конкретної особи, їх достатність у конкретній ситуації, а потім поступово розглядати можливість більш суворих видів покарань. Це стало принципово іншим підходом у процесі призначення покарання.

На жаль, цивілізований світ не відмовився від ідеї смертної кари за конкретні види злочинів. І у XXI ст. світ стикається з серйозними дискусіями щодо повернення такого виду покарання. Повернення смертної кари як "працюючого" виду покарання є одним з пріоритетів адміністрації Президента США Дональда Трампа згідно з указом 20.01.2025¹⁹. Д. Трамп обґрунтовує свою позицію пріоритетністю безпеки суспільства, замість забезпечення всіх індивідуальних прав і свобод зокрема осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини.

¹⁵ Сташис (н 14) 617–618.

¹⁶ S Mozol, H Polishchuk, A Ternavska, 'Perspectives for the imposition of individual types of punishment in Ukraine' (2021) 9 Entrepreneurship, Economy and Law 130–135 <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.9.19>.

¹⁷ І Горбачова, 'Угоди про примирення та визнання винуватості: індульгенції чи засоби заохочення' 4(37) [2022] Правова позиція 214–245.

¹⁸ О Горох, С Коломієць, *Засади звільнення від покарання за кримінальним правом України* (Норма права 2025).

¹⁹ С Албул, 'Трамп наказав посилити застосування смертної кари у столиці США за особливо тяжкі злочини' (Лівий берег 26 вересня 2025) <https://lb.ua/world/2025/09/26/698367_tramp_nakazav_posiliti_zastosuvannya.html> (дата звернення 20.10.2025).

Застосування такого виду покарання заборонено у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)²⁰, у якій передбачено фундаментальні права людини як цінності для всіх цивілізованих держав світу, які її ратифікували. Стаття 2 Конвенції передбачає право на життя. Враховуючи це, не виникає сумнівів щодо негуманності такого виду покарання та невідповідності концепції прав людини.

Чи такий вид покарання може бути визнано *ефективним, стримувальним та пропорційним*?

В історичні періоди, в які можливо було застосовувати такий вид покарання, продовжували вчиняти кримінальні правопорушення. Отже, цей вид покарання не має такого стримувального ефекту для того, щоб виправдати його застосування.

Окрім цього, у дослідженнях вказують на такі ризики, як широкі зловживання та корупцію у системі кримінальної юстиції, наявність суддівської помилки. За таких обставин не можна ризикувати життям людини. Життя людини є найвищою цінністю.

Саме на це посилався КСУ в історичному рішенні, яке стосувалося смертної кари. У п. 5 рішення КСУ зазначив:

Невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки, коли виконання судового вироків щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможливує виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини і громадянина²¹.

Існування смертної кари як виду покарання суперечить принципам гуманізму, справедливості, законності. На думку В. Сташиса, КК України утворює принцип гуманізму та законності. Він покликаний поліпшити ситуацію в суспільстві, створити умови для здійснення правосуддя та розвитку України на шляху соціальної, правової держави²².

З 2001 р. ці рядки не втрачають своєї актуальності. Кримінальне законодавство покликане визначити злочини й покарання за їх вчинення, а також бути визначальним складником механізму “життя людини”, покликане поліпшити це життя, ситуацію в суспільстві загалом, вплинути на становлення правової та демократичної держави, утвердити збалансований гуманізм, пропорційність і законність. Також смертна кара суперечить методології соціального натуралізму, яка підтримується О. Костенком.

Чи може бути *пропорційним* негуманне покарання?

Тест на пропорційність у частині покарань містить три складові (тест на пропорційність). Покарання має відповідати тяжкості вчиненого криміналь-

²⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 20.10.2025).

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-пн/99. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>> (дата звернення 20.10.2025).

²² В Сташис, *Вибрані праці* (В Тацій (ред), Право 2015) 706.

ного правопорушення та рівню спричиненої шкоди; бути необхідним; відповідати легітимній меті.

Навіть якщо смертна кара буде застосована тільки за умисне заподіяння смерті іншій людині з обтяжливими обставинами, немає переконливих аргументів щодо необхідності та відповідності легітимній меті такого виду покарання. Пропорційність забезпечує співмірність між суспільною небезпечкою діяння та суворістю санкції.

Політична доцільність. Відповідність легітимній меті як складова “тесту на пропорційність” найбільше залежить від поглядів, поширених у конкретний період часу. Тут принцип пропорційності слід співвідносити з політичною доцільністю, яка часом замінює легітимну мету як складову пропорційності.

Пропорційність орієнтується на положення чинного закону та його відповідність духові права, загально визнаним цінностям і принципам у цей період часу в суспільстві. Принцип політичної доцільності орієнтується на потреби та інтереси олігархів, еліти у владі, дотичних осіб. Прикладами можуть слугувати проекти законів щодо виокремлення серед обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, виконання особою спеціального контрозвідувального завдання в інтересах забезпечення національної безпеки України (проект Закону від 10 травня 2024 р. № 11228-1)²³; щодо прирівнювання корупції до державної зради (проект Закону від 9 липня 2025 р., реєстраційний № 13423-1)²⁴ тощо.

Завдяки популістським рішенням і пропозиціям кримінальне право не сприймається як крайній засіб втручання. Воно сприймається як інструмент у руках політиків. Тож реальність демонструє переважання реалізації принципу доцільності над принципом пропорційності.

Поширення ідей про повернення смертної кари так само є популістським кроком (у США), орієнтованим на певні верстви населення. Хоча ключове питання не в суворості покарання, а в забезпеченні його невідворотності.

Мода та досягнення вибіркового цілей, використовуючи фрагментовані стратегії, замінили холістичні системні підходи. Для епохи постправди емоційне суб’єктивне сприйняття дійсності важливіше за об’єктивну дійсність. Це демонструє гостре реагування суспільства на корупційні скандали, неприязненість винуватих осіб до відповідальності, відсутність реальної комунікації з владою. Відповідно це втілюється у протестах, самосудах тощо.

²³ Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав № 11228-1 від 10.05.2024 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44187>> (дата звернення 20.10.2025).

²⁴ Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні № 13423-1 від 09.07.2025 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56731>> (дата звернення 20.10.2025).

Обман, зокрема маніпуляції, газлайтинг (також і в рамках реалізації політичної доцільності), породжує недовіру. Зловживання владою, непрозорість оподаткування та бюджетної сфери, шахрайство (зокрема, у таких чутливих сферах, як гуманітарна допомога, збори на потреби Збройних Сил України, збори на потреби тяжко хворих дітей тощо), жебракування як бізнес, а не крайній засіб виживання породжує зниження культури милосердя та довіри, прагнення допомогти. До цього додається відсутність невідворотності відповідальності щодо всіх випадків протиправної поведінки. У вагомій частині випадків правоохоронна система просто не може реагувати через брак ресурсів.

У суб'єктів кримінально-правових відносин мають бути чіткість і зрозумілість щодо визначення кримінального правопорушення, правил кваліфікації таких діянь, призначення покарання, застосування інших засобів реагування за відповідні діяння. Зокрема, М. Панов приділяв окрему увагу поняттю точності правових норм як необхідної умови якості правотворення²⁵. Адже від точності їх формулювання залежить їх сприйняття людьми. Якщо законодавець не сформулював з достатньою точністю кримінально-правові норми, чи може він очікувати їх додержання? Та чи буде легітимною кара за порушення таких норм?

Практичні наслідки застосування певних засобів реагування на протиправну поведінку мають втілюватись у стримуванні подальшої протиправної поведінки як певної особи, так і інших; ефективності такого засобу реагування та його пропорційності.

Пропорційність потрібна для того, щоб пояснити суб'єктам кримінально-правових відносин, чому саме такий засіб реагування обраний, чому саме такий розмір, чому, на думку суду, він є достатнім та необхідним, що враховувалось при обранні такого засобу тощо.

Така відкритість до діалогу демонструватиме застосування покарання в інтересах суспільства. Це характерно для метамодерну.

І це уможливить побачити людей з їх конструктивними та деструктивними характеристиками, потребами, інтересами, обґрунтуванням власної поведінки в особах, які вчинили кримінальне правопорушення або інше протиправне діяння. Також це дасть змогу побачити людські потреби та інтереси, прояви поведінки потерпілих осіб, їх біль щодо вчиненого кримінального правопорушення та переживання за майбутнє.

У міжнародному праві існує концепт відповідальності суспільства за мовчання щодо вчинення злочинів проти людства з подальшою репарацією спричиненої шкоди. Це тривалий процес, але показує причинно-наслідковий зв'язок від дій або бездіяльності кожного, втілює концепт особистої відповідальності за власну поведінку, усвідомлення наслідків від власної поведінки. Поширення такого концепту усвідомленої поведінки кожної

²⁵ М Панов, *Вибрані праці з проблем правознавства* (С Харитонов (відп. за вип.), Право 2020) 64.

людини та поширення персоналізованої відповідальності, як видається, сприяло б протидії злочинності загалом. Особливо, коли йдеться про правопорушення з віддаленими наслідками, можливими тільки у разі вчинення дрібних правопорушень багатьма людьми (наприклад, у частині правопорушень проти довкілля).

Ефективніше займатись профілактикою вчинення кримінальних правопорушень (стабілізувати ціни на базові продукти, забезпечити робочі місця, займатись культурою, поширенням концепту усвідомленої поведінки), ніж протидіяти вже існуючій злочинності. Держава повинна дбати про те, щоб вибір правослухняної поведінки став вигідним для людини і не прирікав її на голод та інші крайнощі. Влада має протидіяти злидням не покараннями, а певними “гуманними” соціальними заходами, які будуть здатні підтримати людину.

Головним чином через брак гуманістичних заходів профілактики, бідні вчиняють кримінальні правопорушення для задоволення природних потреб. У кримінальному праві необхідно перенести отримані знання на збалансоване пропорційне поводження щодо суб’єктів кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілого та третіх осіб).

Відповідність певних засобів реагування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У практиці ЄСПЛ доволі багато прикладів визнання смертної кари як непропорційного та нелюдського покарання. У справі ЄСПЛ *Soering v. the United Kingdom* (заява № 14038/88) від 7 липня 1989 р. встановлено порушення ст. 3 Конвенції. У п. 111 рішення Суду зазначено:

З огляду на постійні та зростаючі страждання від очікування виконання смертної кари, а також на особисті обставини заявника, особливо його вік та психічний стан на момент вчинення злочину, екстрадиція заявника до Сполучених Штатів наражатиме його на реальний ризик поводження, яке перевищує поріг, встановлений статтею 3 (Конвенції. – *Авт.*)²⁶.

Тобто ЄСПЛ оцінює також ризики відповідного поводження, стан особи у зв’язку з індивідуальними особливостями (вік). Крім того, у п. 104 рішення Суду посилається на спосіб призначення смертного вироку або виконання, особисті обставини, відсутність пропорційності тяжкості вчиненого та умови тримання. Важливим видається узяття до уваги не тільки норм матеріального права, а й практик, які існують щодо виконання конкретного покарання в державі. Це прямо стосується встановлення наявності нелюдського поводження у розумінні ст. 3 Конвенції.

²⁶ *Soering v. The United Kingdom: the European Court of Human Rights* (Application no. 14038/88) 7 July 1989 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>> (accessed 20.10.2025).

Про ризики застосування смертної кари також йшлося у справах *Bader and Kanbor v. Sweden*²⁷ від 8 листопада 2005 р., *Al-Saadoon та Mufdhi v. the United Kingdom*²⁸ (заява № 61498/08) від 2 березня 2010 р.

Порушення права на надію застосуванням довічного позбавлення волі без можливості його перегляду розглядалась у попередніх наших роботах з посиланням на вчених і науковців, які також досліджували це питання з інших аспектів. Зокрема, аналізувались такі справи ЄСПЛ, як *Петухов проти України* 2019 р. (№ 2), *Хатчінсон проти Сполученого Королівства* (заява № 57592/08) від 17.01.2017, *Ласло Маг'яр проти Угорщини* (заява № 73593/93) від 20.08.2014, *Вінтер проти Сполученого Королівства* (заяви № 66069/09, 130/10 і 3896/10) від 09.07.2013, *Мюррей проти Нідерландів* (заява № 10511/10) від 26 квітня 2016 р.; Рішення КСУ № 6-р(П)/2021 від 16 вересня 2021 р. щодо неконституційності ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 82 КК України, оскільки їх не можна застосувати до осіб, яким призначено довічне позбавлення волі як покарання; двоступеневий порядок перегляду довічного позбавлення волі²⁹.

У практиці ЄСПЛ будь-яка ідея безстрокового покарання незалежно від того, чи покарання передбачено як таке в національному законодавстві, чи є обмеженням прав та свобод в розумінні іншого закону, але має каральну мету. Практику безстрокових внесень до реєстру корупціонерів визнано непропорційним стягненням у справі ЄСПЛ *Ситник проти України*³⁰ від 24 квітня 2025 р. та встановлено порушення, зокрема, статей 8, 3, 6 Конвенції.

Слід погодитись зі змінами, внесеними Законом “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення”³¹ від 17 червня 2025 р. № 4496-IX у частині обмеження строків зберігання відомостей у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення в новій ч. 4 ст. 59 Закону України “Про запобігання корупції”³².

Водночас зберігається необхідність перегляду строків погашення судимості (ст. 89 КК України). Натепер вони непропорційно короткі. Тим більше,

²⁷ Bader and Kanbor v. Sweden: the European Court of Human Rights (Application no. 13284/04) 8 November 2005 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70841>> (accessed 20.10.2025).

²⁸ Al-Saadoon та Mufdhi v. the United Kingdom: the European Court of Human Rights (Application no. 61498/08) 2 March 2010 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97575>> (accessed 20.10.2025).

²⁹ Л. Тимофєєва, “Право на надію” засудженого до довічного позбавлення волі VS право на безпеку суспільства та потерпілої особи [2023] 20 Вісник асоціації кримінального права України 87–109 <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292398>.

³⁰ Sytnyk v. Ukraine: the European Court of Human Rights (Application no. 16497/20) 24 April 2025 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242999>> (accessed 20.10.2025).

³¹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення: Закон України від 17 червня 2025 р. № 4496-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4496-20#Text>> (дата звернення 20.10.2025).

³² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>> (дата звернення 20.10.2025).

слід переглянути строки, передбачені ст. 39 Кодексу України про адміністративні правопорушення³³, після закінчення яких особа вважається такою, що не піддавалась адміністративному стягненню.

Висновки. Розгляд певних питань у праві та не тільки залежить від кута розгляду такого питання. Питання пропорційного реагування розглянуто в рамках гуманістичної парадигми та її збалансованої спрямованості на всіх суб'єктів кримінально-правових відносин. Через призму цієї парадигми розглянуто концепт пропорційного реагування на поведінку особи та його взаємодія з принципами кримінального права.

1. Враховуючи цілеспрямований євроінтеграційний курс України, процес пеналізації має враховувати триаду принципів “ефективність, пропорційність, стримувальний характер”, які передбачені чи не в усіх європейських директивах у частині кримінального права.

2. Пропорційне поводження має поширюватись збалансовано щодо суб'єктів кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілого та третіх осіб).

Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути забезпечено справедливе провадження, людяне поводження, повагу людської гідності, а у разі встановлення винуватості – достатнє, необхідне та пропорційне покарання або інший засіб реагування. Потерпілому має бути забезпечено можливість участі у провадженні, людяне поводження, повагу людської гідності, компенсацію і реституцію за вчинене кримінальне правопорушення. Третім особам має бути забезпечено участь у провадженні (наприклад, у справах проти довілля, корупційних справах тощо), людяне поводження, повагу людської гідності, профілактичні заходи для мінімізації злочинності в майбутньому з урахуванням соціокультурних особливостей сучасного розвитку.

Політична доцільність не повинна підміняти пропорційність у частині відповідності легітимній меті. Гуманізм має бути пропорційним і збалансованим та не сприйматись як усепрощення. Тільки реалізація принципів у їх системі спроможна досягти завдань кримінального права – забезпечення безпеки та охорони основоположних прав і свобод людини.

3. ЄСПЛ визнає конкретні види покарань нелюдськими, зокрема, через невідповідність триаді європейських принципів “ефективність, пропорційність, стримувальний характер”.

Смертна кара є не тільки негуманним покаранням, а й непропорційним (у частині необхідності його застосування, достатності, відповідності легітимній меті), неефективним, і не є стримувальним (враховуючи дослідження його застосування). Також не відповідають цим принципам безстрокові обмеження прав і свобод людини у зв'язку із вчиненням кримінального чи інших правопорушень.

³³ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>> (дата звернення 20.10.2025).

4. Кримінальне право має продовжувати збалансовано та розумно розширювати заохочувальні норми та альтернативні види покарань не пов'язані з позбавленням волі (як складові гуманізації щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення із пропорційним збалансованим врахуванням інтересів інших суб'єктів кримінально-правових відносин).

Гуманізація не є відмовою від кари. Реалізація гуманізму можлива лише у системі принципів кримінального права та за умови дотримання пропорційності як раціональної міри між тяжкістю кримінального правопорушення та покаранням, врахуванням легітимної мети покарання, та його необхідності. Концепт пропорційного реагування також має поширюватись на умови виконання конкретних видів покарань.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Babanly R, *Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady* (Polihraf 2019) (in Ukrainian).
2. Horokh O, Kolomiets S, *Zasady zvilnennia vid pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy* (Norma prava 2025) (in Ukrainian).
3. Khavroniuk M, *Dystyplinarna vidpovidalnist za koruptsiini ta pov'iazani z koruptsiieiu pravoporushennia. Zakonodavstvo. Praktyka. Propozytsii* (Dakor 2025) (in Ukrainian).
4. Kostenko O, "Novi ochi" dlia novoho chasu (pro sotsialnyi naturalizm) (Teren 2022) (in Ukrainian).
5. Kostenko O, *Sotsialnyi naturalizm. Pro sotsialnu pryrodu ta yii zakony* (Petrash K. T. 2019) (in Ukrainian).
6. Kostenko O, *U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane)* (Palyvoda A. V. 2020) (in Ukrainian).
7. Ponomarenko Yu, *Novely u systemi ta vydakh pokaran za KK Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* (Vaite 2025) (in Ukrainian).
8. Shevchenko S, *Pryntsyp proporsiiinosti u kryminalizatsii diian* (Dakor 2024) (in Ukrainian).
9. Timofieieva L, *Humanistychna paradyhma: dosvid, vyklyky ta perspektyvy kryminalnoho prava Ukrainy* (Pravo 2020) (in Ukrainian).

Edited books

10. Baulin Yu, 'Kryminalna vidpovidalnist ta pokarannia v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: Tezy vystupu do kruhloho stolu, prysviach. 80-richchiu z dnia narodzh. prof. S. S. Yatsenka (23 hrudnia 2016 r.)', *Baulin Yu, Siahnuvshy vershyny, prodovzhuuu put...: (do 70-richchia vid dnia narodzhennia)* (O Petryshyn, V Beschasnyi (uklad) VAITE 2023) 637–646 (in Ukrainian).
11. Panov M, *Vybrani pratsi z problem pravoznavstva* (S Kharytonov (vidp. za vyp.), Pravo 2020) (in Ukrainian).
12. Stashis V, *Vybrani pratsi* (V Tatsiy (red), Pravo 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

13. Mozol S, Polishchuk H, Ternavska A, 'Perspectives for the imposition of individual types of punishment in Ukraine' (2021) 9 Entrepreneurship, Economy and Law 130–135 <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.9.19>.
14. Tuliakov V, 'Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions' [2024] 62(2) International Annals of Criminology 426–447. DOI: 10.1017/cri.2024.22.

15. Horbachova I, 'Uhody pro prymyrennia ta vyznannia vynuvatosti: indulhentsii chy zasoby zaokhochennia' 4(37) [2022] *Pravova pozytsiia* 214–245 (in Ukrainian).
16. Stashis V, 'Osnovni novely novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [2003] 2–3(33–34) *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 614 (in Ukrainian).
17. Timofieieva L, "'Pravo na nadiiu" zasudzhеноho do dovichnoho pozbavlennia voli VS pravo na bezpeku suspilstva ta poterpilo osoby' [2023] 20 *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy* 87–109 <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292398> (in Ukrainian).
18. Khylychenko A, 'Pryntsyp proportsiinosti pry pryznachenni pokarannia ta zvilnenni vid yoho vidbuvannia v umovakh voiennoho stanu' [2024] 7 *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* 373 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90> (in Ukrainian).

Newspaper articles

19. Albul S, 'Tramp nakazav posylyty zastosuvannia smertnoi kary u stolytsi SShA za osoblyvo tiazhki zlochyny' (Livyi bereh 26 veresnia 2025) <https://lb.ua/world/2025/09/26/698367_tramp_nakazav_posyliti_zastosuvannya.html> (accessed 20.10.2025) (in Ukrainian).

Liliia Timofieieva

PROPORTIONALITY OF HUMANIZATION AND HUMAN RIGHTS
IN THE HERITAGE OF ACADEMICIAN VOLODYMYR STASHIS

ABSTRACT. As a last resort, criminal law must respond to unlawful behavior by ensuring security and protecting fundamental human rights and freedoms (e.g. life and health, honor and dignity, privacy, freedom of speech and freedom of movement). The legislator's efforts should aim to align legal norms with a holistic, humanistic concept that is balanced and proportionate in relation to the subjects of criminal legal relations (the person who committed the criminal offence, the victim, and third parties).

The study aims to establish criteria for proportional treatment in criminal law and to assess the disproportionate and inhumane nature of certain punishments and responses, considering the views of Academician V. Stashis and contemporary circumstances. The proportionality of the response is considered within the framework of the humanistic paradigm, which has a balanced focus on all subjects of criminal legal relations. The humanistic paradigm is discussed in detail in the author's previous works. Through the prism of this paradigm, the concept of a proportional response to a person's behavior, and how this interacts with the principles of criminal law, is considered. To achieve this goal, the concept of compliance with the "proportionality test" is used, supplemented by the way society perceives the means of response.

The article examines proportionality within the framework of the principles of criminal law, particularly humanism, legality and justice. The necessity and proportionality of the humanization of criminal legislation are substantiated. The content of proportionality in terms of punishments is revealed. It is demonstrated that political expediency and populism undermine the legitimacy and proportionality of criminal law.

It is concluded that, when imposing penalties, it is necessary to adhere to the European triad of principles: "effectiveness, proportionality and deterrent character". It has been found that the death penalty is not only inhumane, but also disproportionate in terms of necessity, sufficiency and compliance with legitimate goals. Furthermore, it is ineffective and does not deter crime, as evidenced by studies of its application. Furthermore, indefinite restrictions on human rights and freedoms in connection with the commission of a criminal or other offence do not align with these principles.

It is argued that criminal law should continue to expand in a balanced and reasonable manner, incorporating incentive norms and alternative types of punishment unrelated to the deprivation of liberty, as part of the humanization of individuals who have committed criminal offences, with proportional and balanced consideration of the interests of other subjects of criminal law relations.

KEYWORDS: humanism; proportionality; expediency; legitimacy; victim; security; human rights.